

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО СІНГАПУРУ

FEATURES OF MODERN SINGAPORE'S LEGAL SYSTEM

Татієв А.С., доктор філософії,
асистент кафедри міжнародного приватного права та порівняльного правознавства
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Рижкова Ю.А., студентка I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Наукова стаття присвячена висвітленню питання, що стосується характеристики особливостей правової системи міста-держави – Сінгапуру. Авторами наведено певні доктринальні підходи до визначення поняття «правової системи», що дозволяє розкрити його з різних сторін та більш глибоко розтлумачити. В науковій роботі описано історію відокремлення Сінгапуру від Малайзії та здобуття ним незалежності, що знаменувало початок розвитку власної правової системи. Охарактеризовано правову систему Сінгапуру та її специфічні особливості, зокрема застосування в питаннях, що стосуються індуської, мусульманської та китайської громад відповідного права. Також в науковій статті проаналізовано ієрархію джерел права в Сінгапурі та надано загальну характеристику кожного з них. Авторами детально розібрано судову систему Сінгапуру та досліджено компетенцію кожного виду суду, зокрема Верховного, Апеляційного, окружних та магістральних судів, судів у справах неповнолітніх, коронерських судів і трибуналів дрібних претензій. Визначено особливості специфічних складових судової системи, серед яких суд Шаріату, Суд у сімейних справах, Нічний суд, Громадський суд, Суд у справах дорожньо-транспортних пригод.

В науковій роботі розглянуто питання порушення основоположних прав та свобод людини і громадянина в Сінгапурі. Наведено різні підходи до визначення поняття «права людини» як на національному, так і на міжнародному рівнях. На прикладі судових справ детально окреслено тему стосовно непропорційного призначення такого виду покарання як смертна кара за скоєння незначних правопорушень. Авторами розкрито висновки експертів Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо питання запровадження мораторію на застосування смертної кари як покарання за нетяжкі правопорушення. У висновках наукової статті авторами наведено результати повного дослідження тематики роботи, а також окреслено варіант можливості застосування отриманих знань з обраної теми задля вдосконалення певних моментів у правовій системі України.

Ключові слова: правова система, джерела права, судова система, права людини, смертна кара.

The scientific article is devoted to the coverage of the issue related to the characteristics of the legal system of the city-state – Singapore. The authors provide certain doctrinal approaches to the definition of the concept of "legal system", which allows to reveal it from different angles and to interpret it more deeply. Article describes the history of Singapore's separation from Malaysia and its independence, which marked the beginning of the development of its own legal system. The legal system of Singapore and its specific features are characterized, in particular, the application of the relevant law in matters concerning the Hindu, Muslim and Chinese communities. The paper also analyzes the hierarchy of sources of law in Singapore and provides a general description of each of them. The authors have analyzed the judicial system in Singapore in detail and examined the jurisdiction of each type of court, including the High Court, Court of Appeal, District and Magistrates Courts, Juvenile Courts, Coroners' Courts and Small Claims Tribunals. The specific features of the specific components of the judicial system, including the Shariah Court, the Family Court, the Night Court, the Community Court, and the Traffic Court, are identified.

Research deals also with the violation of the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen in Singapore. Various approaches to the definition of the concept of "human rights" are presented both at the national and international levels. On the specific example topic of the disproportionate imposition of such a type of punishment as the death penalty for the commission of minor offenses is outlined in detail. The authors revealed the conclusions of United Nations human rights experts on the issue of introducing a moratorium on the use of the death penalty as a punishment for minor crimes. In the conclusions of the article authors present the results of a full study of the topic of the work, and also outline the possibility of applying the knowledge gained from the chosen topic to improve certain points in the legal system of Ukraine.

Key words: legal system, sources of law, judicial system, human rights, death penalty.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених окресленню окремих правових систем країн світу, правова система такого міста-держави як Сінгапур й досі залишається під пильним оком дослідників та науковців. До того ж, той факт, що за даними досліджень Інституту економіки та миру (Institute for Economics and Peace) у 2022 р. Сінгапур займає перше місце серед країн Азії з найменшим ступенем ризику вчинення правопорушень, що змушує звернути увагу на правову систему вказаної держави та розібратися в її особливостях. Аналіз та загальна характеристика державного та судового устрою Сінгапуру дозволить більш глибоко пізнати особливості його правового регулювання, а також взяти за зразок та застосувати схожі підходи для покращення та удосконалення правового механізму в Україні.

Саме тому, мету наукової публікації можна сформулювати через завдання, що підлягають вирішенню, серед яких:

1) висвітлити доктринальні визначення поняття «правової системи» та охарактеризувати її особливості у сучасному Сінгапурі;

2) окреслити основні ознаки судової системи Сінгапуру та дослідити компетенцію кожного виду суду окремо;

3) окреслити проблематику порушення прав і свобод людини і громадянина в Сінгапурі на прикладі конкретних судових справ.

Досліджувану проблему вивчали такі вітчизняні науковці, як Н. О. Ревенко, Д. В. Лук'янов, В. В. Нонік, Г. О. Саміло, О. В. Зайчук, П. М. Рабінович, Л. А. Луць та інші, які у своїх працях розглядали проблемні питання виокремлення особливостей правових систем та їх належної класифікація, зокрема й Сінгапуру. Дана тема була предметом дослідження й низки закордонних дослідників, серед яких Аджедат Айдежі Айбіну, Евелін Ай Лін Тео, Кевін Тан, Г. В. Бартоломео, Кароль Сільвер тощо, які проводили аналіз національної правової системи Сінгапуру, її розмежування з правовими системами інших країн шляхом порівняльно-правових досліджень.

Переходячи до висвітлення першого завдання наукової статті, необхідно встановити визначення поняття «правової системи», застосовуючи доктринальні доробки вчених та дослідників.

Слід вказати на те, що сам термін «правова система» використовувався ще в XIX столітті. Проте в більшості випадків вказане поняття використовувалося як синонім

законодавства або права. Однак сучасна компаративістика містить як вузьке, так і широке визначення правової системи. У широкому розумінні – це сукупність національних правових систем, які об'єднують спільність походження джерел права, основних правових понять, методів та способів розвитку. У вузькому – національна правова система.

Ряд науковців дотримуються думки, що правова система являє собою сукупність внутрішньо узгоджених, пов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, методів, процедур, за допомогою яких публічна влада здійснює регулятивно-організуючий та стабілізуючий вплив на суспільні відносини, реалізує заходи юридичної відповідальності [1, с. 205].

Аналіз визначень «правової системи», що надаються окремими вченими дозволяє дійти висновку, що згадане поняття можна тлумачити досить широко та досліджувати його з різних боків. Так, С. Б. Кобринська розглядає правову систему як цілісне багаторівневе утворення, яке відображає сукупність взаємопов'язаних юридичних засобів (явищ), і, по-друге, в якості елементів розглядає такі правові явища, які забезпечують єдність соціальних і правових якостей [2, с. 38].

О. Ф. Скакун характеризує правову систему як зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних і погоджених спеціальних і загальних засобів правового впливу на суспільні відносини, що постійно відтворюється та використовується людьми та їх організаціями (у тому числі державою) як суб'єктами права для досягнення приватних та публічних цілей, забезпечення правопорядку [3, с. 300].

П. М. Рабінюк тлумачить правову систему як систему всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або у групі однотипних держав, до складу якої входять: різноманітні правові акти і діяльність відповідних суб'єктів по створенню таких актів, різноманітні види і прояви правосвідомості, стан законності та рівень її деформації [4, с. 42].

У вузькому значенні правова система – це право певного суспільства і пов'язані з ним правові явища. Наприклад, у цьому значенні термін «правова система» використовується у словосполученні «правова система суспільства» або «національна правова система». Правовою системою у широкому розумінні є певна сукупність різних правових систем, об'єднаних за спільними ознаками [5, с. 28].

Тож, у світлі зазначених доктринальних здобутків поняття «правової системи» необхідно окреслити згадану категорію у праві Сінгапуру.

Сінгапур є державою, яка була заснована англійцями та деякий час існувала як британська колонія, тому правова система Сінгапуру заснована на англійському загальному праві, але до того ж має багато цікавих особливостей.

Прагнучи незалежності від Великої Британії, Сінгапур на деякий час був об'єднаний з Малайзією, що, в свою чергу, вплинуло на його правову систему (наприклад, в розгалуженій судовій системі почали існувати шаріатські суди, які вирішують певні особисті юридичні питання серед мусульман за допомогою норм ісламського права) [6].

З 1965 року Сінгапур став суверенною державою з республіканською формою правління. Незалежна правова система Сінгапуру формується на трьох основних джерелах права: законодавство (статутне право), судові прецеденти й місцеві правові та релігійні звичаї.

Конституція Сінгапуру є вищим законодавчим актом країни, у ст. 2 якої зазначається, що поняття «закон» охоплює закріплені в письмовій формі закони та будь-які законодавчі акти Сполученого Королівства, а також інші нормативні акти та будь-які правові акти, що діють в Сінгапурі, також усі звичаї, що мають силу закону в Сінгапурі [7].

Правова система Сінгапуру майже повністю заснована на англійському загальному праві, однак в питаннях, що стосуються індуської, мусульманської та китайської громад діє відповідно індуське, ісламське та китайське право.

Поряд із формуванням правової системи Сінгапуру англійське загальне право зазнало певних змін та доповнень з метою певної його адаптації до специфічних місцевих умов. Важливим фактом є те, що багато галузей права було піддано кодифікації та запустився процес формування та розвитку власного законодавства. Кодифікація відбувалася шляхом використання законодавства інших держав у якості прикладів. Так, ордонанси про позовну давність 1959 р. і про дифамації 1960 р. у Сінгапурі було укладено саме за зразком статутів Великої Британії; в основу Кримінального кодексу та Закону про докази покладені положення індійських колоніальних кодексів; австралійський варіант законотворення було застосовано у Законі про права на землю 1956 р., ордонансі про промислові відносини 1960 р. і Законі про компанії 1967. Навіть після відокремлення від Малайзії та здобуття повної незалежності в 1965 р. всі закони, що діяли на той час в Сінгапурі залишалися чинними та мали юридичну силу, проте згодом були доповнені та розширені.

Окрім національного законодавства в Сінгапурі застосовуються й акти англійського Парламенту як джерело права, якщо вони не суперечать вже сформованим місцевим законам.

Необхідно додати, що в системі джерел права Сінгапуру значне місце посідає зокрема англійська доктрина, в якій наголошується на судовий прецедент як на важливе джерело права. Але особливістю судового прецеденту в Сінгапурі є те, що окрім практики національних судів там активно використовуються прецеденти судів країн загального права таких як Малайзія, Велика Британія, Індія тощо.

Таким чином, перебування Сінгапуру під впливом різних держав спричинило певну акумуляцію елементів їх правопорядку при будіванні власної правової системи. Окресливши основні особливості правової системи Сінгапуру, бачимо те, що основним джерелом права виступає саме закон, який встановлює правопорядок у країні та за допомогою якого вирішуються спори між громадянами. Однак наголошується й на важливості судового прецеденту при вирішенні судових спорів.

Розкриваючи наступне завдання наукової статті, важливо сказати про те, що за даними досліджень Інституту економіки та миру (Institute for Economics and Peace) у 2022 р. Сінгапур займає перше місце серед країн Азії з найменшим ступенем ризику вчинення правопорушень. Глобальний індекс миру (Global Peace Index), який щорічно публікується Інститутом економіки та миру, є багатограним показником, який відстежує мир і безпеку в 163 незалежних державах і територіях по всьому світу, що становлять приблизно 99,7% від загального населення світу. GPI аналізує 23 показники в категоріях мілітаризації, безпеки та внутрішнього та міжнародного конфлікту та об'єднує їх у єдиний показник Індексу миру [8].

Без перебільшення важливу роль у забезпеченні настільки злагодженої та розвинутої правової системи в Сінгапурі відведено судовій системі. Судова система Сінгапуру складається з Верховного суду і судів нижчої ланки, яких налічується чимала кількість. Досить цікавим фактом є те, що головний суддя, який іменується як «Chief Justice» та призначається Президентом Сінгапуру, виступає главою судової влади у державі. До компетенції Верховного суду (Supreme Court) входить розгляд цивільних та кримінальних справ та поділяється на Апеляційний суд (Court of Appeal) і Верховний суд (High Court). До судів нижчої ланки належать окружні суди, магістральні суди, суди у справах неповнолітніх, коронерські суди і трибунали дрібних претензій. Є суд шаріату, який розглядає справи, що виникають із сімейних відносин у мусульманській громаді. Останніми роками також були створені й інші суди, які були додані до нижчестоящих судів, такі як: Суд у сімейних справах – Family Court, Нічний суд – Night

Court, Громадський суд – Community Court, Суд у справах дорожньо-транспортних пригод – Traffic Court [9].

Окружні суди розглядають цивільні справи позовів у яких не перевищує 250-ти тисяч сингапурських доларів, а також злочини, за які максимальний термін покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 10 років. На противагу вказаним судам, ціна цивільного позову не має перевищувати 60-ти тисяч сингапурських доларів та максимальний термін позбавлення волі за злочин не може бути більшим 3-х років, аби ці справи могли бути розглянуті магістерськими судами.

Суд у справах неповнолітніх розглядає правопорушення, які ймовірно вчинені «дітьми» (віком до 14 років) або «підлітками» (віком від 14 до 16 років). Він охоплює справи поза межами батьківського контролю, справи про арешт неповнолітніх і справи про догляд і захист.

Досить цікавим та незвичним є коронерський суд, який проводить розслідування будь-якої смерті, яка стала раптовим або неприродним шляхом, або внаслідок насильства, або коли спосіб смерті невідомий. Саме коронер виступає в ролі судді підпорядкованих судів та проводить розслідування за допомогою поліції.

Трибунал дрібних претензій займається вирішенням дрібних позовів між споживачами та постачальниками, договорами, що виникають у зв'язку з продажем товарів або наданням послуг, а також орендою житлових приміщень на строк не більше 2 років. Трибунал очолюють арбітри, призначені Президентом за рекомендацією головного судді.

Суд у сімейних справах займається вирішенням правових питань, що виникають з сімейних відносин, зокрема усиновленням, розлученням, питаннями дітей, розподілом майна подружжя, особистими охоронними приписами, утриманням подружжя та дітей, насильством у сім'ї та виконанням постанов шаріатського суду тощо.

Цікавою особливістю судової системи Сингапуру є Нічний суд, який працює після того, як закінчують роботу всі інші суди для того аби полегшити їх роботу та надати допомогу у розгляді великої кількості справ.

Громадський суд розглядає справи, пов'язані з неповнолітніми правопорушниками (віком від 16 до 18 років), правопорушниками з психічними розладами, справи про спроби самогубства, про насильство в сім'ї, злочини, пов'язані з тілесними ушкодженнями, скоєні неповнолітніми злочинцями, жорстоким поведінням із тваринами тощо.

Шаріатський суд розглядає та вирішує спори щодо шлюбу та розлучення між сторонами, які є мусульманами або одружилися відповідно до положень ісламського права.

Суд у справах дорожньо-транспортних пригод слухає та розглядає справи про порушення правил дорожнього руху, порушені дорожньою поліцією, а також Управлінням наземного транспорту.

Отже, з вище вказаного досить чітко простежується той факт, що судова система Сингапуру є розширеною та розгалуженою, адже має таку кількість та різновид судів, що розглядають справи чи не з кожної галузі права окремо. З цього можна зробити висновок про те, що підхід, який використовує Сингапур у судовій системі є дієвим та допомагає суддям ретельно та всебічно виконувати свою роботу, що в свою чергу дозволяє державі мати високий рівень захищеності від вчинення будь-яких видів правопорушень та займати перше місце серед інших країн з найменшим ступенем ризику їх вчинення.

Захоплюючись настільки розвинутою та розгалуженою системою судів у Сингапурі, яка допомагає створювати громадянський порядок, слід поглянути на цю систему з іншого боку, а саме з боку дотримання прав та свобод людини і громадянина.

Різні визначення поняття «права людини» подано у словниково-довідковій літературі, у якій вони набувають форми від простих – «певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умо-

вах»; «поняття, що характеризує правовий статус людини по відношенню до держави, її можливості і домагання в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах [10, с. 59]. Так, наприклад, Юридична енциклопедія розглядає права людини як «визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними й невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави» [11, с. 710]. У Британській енциклопедії зазначається, що права людини – це права, які належать індивіду внаслідок того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, які за своїм характером є універсальними й у певних смислах рівно властиві всім людським істотам [12].

Сингапур є однією з країн світу, де досі застосовується смертна кара. Саме вона є найвищим ступенем покарання за скоєння різного роду правопорушень. Так, у Сингапурі засуджуються до смертної кари особи, які вчинили вбивство, контрабанду наркотиків, злочини із застосуванням вогнепальної зброї, тощо. Проте таку систему призначення покарань у Сингапурі вважають досить жорстокою та такою, що не є пропорційною певним видам правопорушень. 12 травня 2022 року у Женеві експерти ООН з прав людини закликали уряд Сингапуру негайно запровадити мораторій на застосування смертної кари та заявили, що подальше застосування смертної кари за злочини, пов'язані з наркотиками, суперечить міжнародному праву [13]. Початком ретельного дослідження призначення смертної кари у Сингапурі стала справа Абдулі Кахара бін Отмана та Нагентрана Дхармалінгама, що були громадянами Сингапуру та Малайзії відповідно від березня та квітня 2022 р. Їх було засуджено до страти за злочин, пов'язаний з наркотиками. Експертна комісія ООН з прав людини закликала уряд припинити будь-який намір страти іншого малайзійця, Датчинамурті Катайя, засудженого за аналогічний злочин.

Громадянин Малайзії Нагаентран Дхармалінгам був страчений, незважаючи на заяви про те, що він мав інтелектуальну недостатність, а також погіршення психічного здоров'я та був жертвою торгівлі людьми. За висновками експертів страти осіб з інтелектуальними вадами та за злочини, пов'язані з наркотиками, є порушенням права на життя та права не піддаватися катуванням чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню та є незаконними вбивствами. Наголошується, що держави, які ще не скасували смертну кару, можуть застосовувати її лише за «найсерйозніші злочини». Згідно з міжнародним правом, лише злочини надзвичайної тяжкості, пов'язані з умисним вбивством, можуть вважатися «найсерйознішими». Злочини, пов'язані з наркотиками, явно не відповідають цьому критерію. Тобто в цьому випадку слід говорити про непропорційність суворості покарання злочинами, які зазначені особи вчинили.

Проте смертна кара не єдине, що порушує основоположні права і свободи людини в Сингапурі. Навіть якщо будь-яка особа публічно протестує проти призначення смертної кари у якості покарання – це теж вважається таким, що порушує законодавство Сингапуру та до особи будуть застосовані запобіжні заходи, що також є порушенням прав людини та міжнародно-правових норм. Так, після виконання вироку Абдулі Кахара бін Отмана та Нагентрана Дхармалінгама, що передбачав застосування до них смертної кари, двоє громадян Сингапуру – Кірстен Хан і Рокі Хоу вчинили акцію протесту проти такого виду покарання, прийшовши до поліцейської дільниці у футболках, на яких були написані відповідні гасла. Незважаючи на те, що Закон про громадський порядок передбачає неприпустимі втручання у здійснення прав людини та основних свобод і є несумісним з міжнарод-

ним правом і стандартами прав людини, він містить надто розширене визначення того, що є «публічним зібранням» або «публічною ходою», і накладає непропорційно суворі кримінальні санкції на тих, хто визнаний винним в організації або участі в публічному зібранні чи ході без дозволу на пред'явлення поліції [14]. Тобто особи, які не несуть шкоду суспільству та намагаються публічно висловити свою незгоду з непропорційністю накладення жорсткого покарання за незначний злочин обмежуються в своєму праві на публічну ходу та зібрання владою Сінгапуру. Таку ситуацію можна вважати втручанням в реалізацію основоположних прав та свобод зазначених осіб та порушує статті 10 та 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, в яких йдеться про право кожного на вираження поглядів та мирні зібрання [15].

Отже, незважаючи на той факт, що в Сінгапурі дійсно діє ефективна судова система, з іншого боку наявна велика кількість порушень та втручань в здійснення особами своїх прав та свобод з боку органів державної влади. Адже, забезпечуючи суворий порядок в країні, не варто забувати про дотримання індивідуальних «правових кордонів» кожної окремої особи.

Таким чином, підсумовуючи увесь вище викладений матеріал та ґрунтуючись на загальних положеннях наукової роботи, можна зробити наступні висновки.

По-перше, дійсно, той факт, що Сінгапур певний період часу перебував під впливом різних держав спричинило певну акумуляцію елементів їх правопорядку при будівництві власної правової системи цієї держави. Основним в ієрар-

хії джерелом права виступає саме закон, який встановлює правопорядок у країні та за допомогою якого вирішуються спори між громадянами. Однак чимала увага приділяється й судовому прецеденту при вирішенні судових спорів.

По-друге, судова система Сінгапуру є розширеною та розгалуженою, адже має таку кількість та різновид судів, що розглядають справи чи не з кожної галузі права окремо. Підхід, який використовує Сінгапур у судовій системі є доволі дієвим та допомагає суддям ретельно та всебічно виконувати свою роботу, що в свою чергу дозволяє державі мати високий рівень захищеності від вчинення будь-яких видів правопорушень та займати перше місце серед інших країн з найменшим ступенем ризику їх вчинення.

По-третє, навіть, незважаючи на таку дієву судову систему, в Сінгапурі досить розповсюджені випадки порушень та втручань в здійснення особами своїх прав та свобод з боку органів державної влади.

Отже, правова система Сінгапуру є цікавою та багатогранною, зі своїми особливостями та специфічними елементами. Судова система досліджуваної держави може слугувати певним прикладом для України. Тобто варіант більшого поділу судів за галузевим принципом могло б полегшити розгляд зачної кількості справ судами і таким чином розвантажати їх. Проте механічне копіювання та запозичення досвіду Сінгапуру не можливе, й не потрібно, адже Україна істотно відрізняється від цієї держави і має власний шлях. Однак українським політичним лідерам важливо усвідомити певні ключові моменти із сінгапурської стратегії у вибудовуванні дієвої правової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія держави і права: Навчальний посібник / За заг. ред. Р. А. Ромашова та Н. М. Пархоменко. Київ: КНТ, 2007. 216 с.
2. Кобринська С.Б. До питання про поняття та структуру правової системи. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту* : Зб. наук. праць. 2000. Вип. 82: Правознавство. С. 14-18.
3. Скаун, О.Ф. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
4. Рабинович П. М. О понятті права в советской юридической науке. *Известия высших учебных заведений: Правоведение*. 1977. № 4. С.41-50.
5. Погребняк С. П., Лук'янов Д. В., Биля-Сабадаш І. О. та ін. Порівняльне правознавство : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 272 с.
6. The Origins of Singapore Law and the Singapore Legal System. URL: <https://tpclaw.com.sg/slsifr.php> (дата звернення: 12.11.2022).
7. Singapore's Constitution of 1963 with Amendments through 2016. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Singapore_2016.pdf?lang=en (дата звернення: 12.11.2022).
8. Safest countries in Asia 2022. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/safest-countries-in-asia> (дата звернення: 12.11.2022).
9. Нонік В.В. Сінгапурська антикорупційна історія: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1509> (дата звернення: 12.11.2022).
10. Словничок юридичних термінів: Навч. посіб. / Уклад. В. П. Марчук. Київ: МАУП, 2003. 128 с.
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 4: Н-П. 2002. 720 с.
12. The New Encyclopedia: Micropaedia. Vol. 6. L., 1988. P. 986.
13. Singapore: UN human rights experts urge immediate death penalty moratorium. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/05/singapore-un-human-rights-experts-urge-immediate-death-penalty-moratorium> (дата звернення: 13.11.2022).
14. Singapore: Cease harassment of human rights defenders. URL: <https://www.article19.org/resources/singapore-harassment-human-rights-defenders/> (дата звернення: 13.11.2022).
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): ратифікована Верховною Радою України Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.11.2022).